

Makoldi Sándorné:

Busók és más alakoskodók

- Anya, a hét végén lemegyek a haverokkal Mohácsra...
- Minek?
- Mindenki megy a busójárásra. Jó buli!

Jó buli farsang farkán! Ennyit tudnak a városi fiatalok egy népszokásról? Igaz, nem olyan régi szokás, mint például a betlehemezés, vagy akár a szintén „állatbőrös” alakokkal a regölés. Pedig ez Magyarországon elsőként került fel 2009-ben az UNESCO szellemi kulturális világörökség listájára.

Bár nem is magyar szokás, hanem sokác.

Azt tartja ez a délszláv népcsoportunk, hogy a törököket ijesztették el annak idején Mohácsról ezekkel a rémisztő, szarvakkal ellátott (ördögi?) maszkokkal. Vágyálom, hogy elijesztették a megszállókat, hiszen annak idején ők is a török elől menekültek a Magyar Királyságba. Ha más nem, ők már csak tudják!

A néprajzosok pedig, akik előszeretettel foglalkoznak a nálunk élő kis nemzetiségek kultúrájának értékeivel, elismerik, hogy a középkorban gyökerezhet e szokás, bár az öltözéknek használt állatbőrök talán még régebbi korokra utalnak. Mint a maszk viselete is – az alakoskodóknak nevezett (álarccal fedett, álruhába öltözködő) más alkalmi csoportok néphagyományában. Csakhogy sem hagyományos szövegük, sem stabil dramaturgiájuk nem alakult ki – ami mutatja, hogy újabb kori. A magyar Néprajzi Múzeumba 1905-ben került be az első busó maszk, és leírás. (Ernyey József: A busójárás és más farsangi szokások. Néprajzi Értesítő 8. 140-164, Földes László: A Néprajzi Múzeum busó-maszkjai. NÉ 40. 209-230.)

- De több napos farsangi rendezvény ma már, ahol végül temetés helyett elégetik a telet jelképező koporsót egy nagy máglyán. Felvonul a sok maszkos busó, meg az emberek is körbetáncolják a tüzet, örülnek, hogy nagy zajjal elűzik a telet.

- Akkor nem a törököket? Hanem a zajkeltéssel általában a „gonoszt”: a telet – amit minden szilveszterkor még mi is meg szoktunk tenni itthon. (Sípolunk, dudálunk... stb.)



- Igen, de ott a több ezer álarcos, állatbőrbe bújt busó fokozza a látványt!
- Láttál már busót? Mert ha egyet láttál, akkor akárhányan is vannak, nem jelentenek újdonságot, mert gyakorlatilag mind egyformák. (A sokasodás itt nem minőségi változás.)

És a tél elűzése élő közösségi szokás még a Felvidéken is – oda is elmentek, egy-egy kiszebáb égetésre?

A Kiszte ráadásul egy-egy falu közösségéről „úzi” el nem csak a telet, hanem erre a szalma-babára ruházzák fel az összes bajukat, mint egy bűnbakra, hogy vele együtt azok is megsemmisüljenek. A ráruházás abban szó szerint is megnyilvánul, hogy (az összeadott) saját ruháikba (népviseletbe) öltöztetik fel a tavalyi szalmából készült bábut, majd közösen kikísérik a faluból – kiviszik vele a bajokat, betegségeket – és ott elégetik, vagy vízbe vetik.

A víz is lemossa róla, elviszi a bűnöket – mint a tavaszi locsolkodásnál: megújulást hoz, s a tavasz beköszöntét! De az elégetés a tűzzel, füstöléssel is egész Kelet-Ázsiában tisztító szokás – régtől fogva. A pusztai népek, pl. a mongoloknál sokszor találkozunk vele – keresztény hittérítők leírásában is. Ugyanakkor magam is hallottam, hogy Tibetben is szokásban van tavasszal az élő „bűnbak” kiűzése – ami az ember-áldozat emlékét őrzi! A bűnbak szavunkban benne van, hogy az embert előbb állattal (bak) helyettesítették, majd jelképes (mégis) ember alakkal.

Az ember-áldozatot pedig komolyan kell venni, akár, ha szimbolikus szalma-báb helyettesíti is azt. Komolyan is veszik a magyarok a fenti szokásban, nem csak ijesztgetésre használják – mert szakrálisan, Virágvasárnap tartják. Virágvasárnap a húsvét előtti hét vége, a nagyböjti nap a Nagyhét előtt. Húsvétkor pedig az Isten-áldozat erejét is komolyan vesszük, amit az emberiségért hoz! A Húsvét nálunk talán épp ezekért lett a tavaszi feltámadás ünnepe, a vegetáció kezdete is az évben (tehát a „tél elűzése” egyben – de még szakrálisan). Épp ez a rituális vonatkozás a több jelképet összevegyítő busójárásból már kikopott.

Ugyan a farsanghoz kötődik az alakoskodó busójárási is, mint sok más, alkalmi, (fonóbeli, lakodalmi) szokás-elem, amiben állat-alakok is előfordulnak, de ezek nem épültek bele a keresztény, évköri néphagyományunkba. Húsvétra esik viszont csillagászatilag is a tavasz kezdete is, mert 325-ben a niceai zsinat a tavaszi napjegy-egyenlőséget követő holdtölte utáni vasárnapra tette Krisztus feltámadásának ünnepét – a Kos havában tehát a Nap és a Hold állásához igazította az évben. Ugyanígy a Karácsony a téli napfordulóhoz igazodik – Jézus születése az évben ekkor megszülető új Nap (a Bak havában) erősödni kezdő mivoltával esik egybe, szakrálisan – és globálisan! Jézus jászolához a „napkeleti” bölcsek, a 3 királyok (mágusok) hozták ezt a szellemi ajándékot Keletről. Így az egész világon ezeknek a rituáléknak az alapját a csillagászati események adják, ahol kereszténység van – de minden nép a maga módján formálja, egészíti ki, értelmezi ezt a bibliai történetet. Csillagászatilag is a Bak téli (elmúló) időszakát haladja meg a tavaszvárás, a fény erősödése.

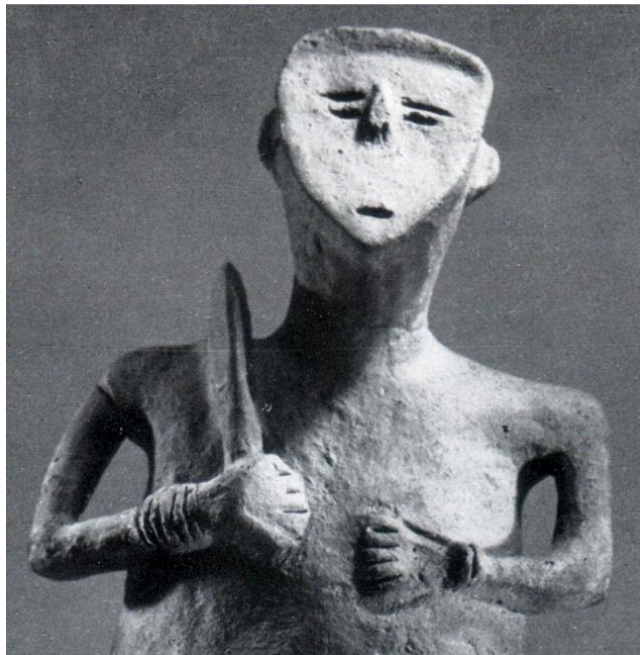
Mivel ünnepli a népünk a fény, azaz a kis Jézus születését? Betlehemezéssel, melyben a bibliai szereplőket nálunk népi alakok egészítik ki. Már a 3 pásztor (vagy néha több) is, de a mindegyikben szereplő Öreg alakja igazán különleges! A Biblia erről nem szól, mégis nálunk ő a főszereplő. Változatos álarc takarja kilétét, így nincs neve se, csak mindenütt, hogy Öreg (tehát régi). „900 éves vén dög vagyok, 99 asszonynak a férje vagyok...” Ő a régi rend képviselője is ebben a bibliai történetben:

Az ő igazi (egyéni) arca megismerhetetlen (általános, egyetemes), mert jelképes maszk fedi, mihez kapcsolódva külön jelzésekkel élnek. Például van, ahol szellemét nem ördögi szarvak, hanem isteni (angyal) szárny: tollseprő „röpteti”, lelkét a mellén átvetett fokhagymakoszorú védi... stb. Öltözete rongyos állatbőr (kifordított suba), „tánca” akár a medvetáncoltatása. Szövege meg is indokolja kinézetét: „Vad farkasbőr bundámon a lyukak oly nagyok, de ez mutatja, hogy jó pásztor vagyok!” Hiszen elmeséli, hogy álmában megvédte a nyáját (mint jó pásztor!) a farkasoktól, de a másik pásztortól is! Helyreállította a világ rendjét! Ezért érkezett a „sarka felől” – ahol a határt, nagy árkot kellett átugrania...

Lefekszik mindig a betlehem elé, s álmában (révületben) egy perc alatt bejárja Ázsiát, Afrikát. Így megküzd azzal a juhással, aki 366 db juhot hajtott – s elvesz tőle 1 darabot (Így állítja helyre a 365 napos évet: a kikökkent időt!)

A küzdelme a táltosok küzdelmére emlékeztet – különösen megerősítve azzal, hogy némelyik betlehemesben 2 öreg is szerepel: ilyenkor az egyik fehér, a másik fekete álarcot visel, általában magyaros bajusszal! A népmeséinkben is a fekete bikává változott táltos küzd a fehérrel... A táltosok nálunk szellemi közvetítők voltak ég (az istenség) és föld (emberi közösség) dolgai között – s révületükben átváltoztak. Ezért takarja álarc az Öreg szereplő arcát – nem az ijesztgetésért! Ha csúnya is, nem félelmetes, hanem éppen az ő szövege „tréfás”, mert mindent másképp csinál. De az ő legfontosabb, legkomolyabb feladata is minden betlehemezésben: hogy ő lássa meg, s mutassa meg az embereknek a megszülető fényességet, a kis Jézust a betlehemben!

Régen az istenségeket nem lehetett egyedi arccal ábrázolni – ezért már a kőkortól ismerünk álarcos idoloikat (isten-szobrocskákat), vagy azok termékenységvarázsló képviselőinek, papjainak megjelenítését. Később is a vallások azt tartották, hogy Isten



ábrázolhatatlan, vagy arca olyan vakító fényesség, amibe nem lehet belenézni. Karácsonykor minden házba elvitték a betlehemesek az örömhírt, hogy a téli sötétség után (a téli napfordulón) az új fény: a Nap-Isten megszületett, lesz jövő! Családonként kellett a jövő évi termékenységet mindenkinek elvinni, a maga számára „megvarázsolni.” Így szolid családi körben, személyre szabott miliőben ünnepelhatték e vallási misztériumot, otthon! (Még a templomokba sem engedték be sokszor az átváltozott álarcost, pedig nem is fesztiváli látványosság volt a céljuk...)

A szegvár-tűzkövesi trónuson ülő „Sarlós Isten”égre tekintő, álarcos feje (neolitikum)

22. Deltoid alakú lapos emberi fejödredék, erősen megnyúlt állrészsel. Hátsó részén edényhez erősítették



Idolok a neolitikumból (Kalicz N. nyomán), Bezdéd,

Makoldi szobra délben (Vókonya)



Makoldi Sándor Gyula szobra a vókonyai fényszentély előtt (Hortobágy) 2016.

A neolitikumból (i.e. 3 000 év) megmaradt idoloikon az Alföldön „a többi példány hátracsapott, lapos fejkiképzése már arra utal, hogy nem magát az arcot akarták ábrázolni, hanem talán csak maszkot, amelyet az istenség visel az arcán. (Ezt Csalog József mutatta ki a szegvári ülő istenszoborral kapcsolatban.) A lapított arckiképzés ezt a gondolatot kelti még az erősen stilizált szobrokon is. Az istenség a természeti erők megtestesítője, tehát az emberektől független, de az embert hatalma alatt tartó világ képviselője.”¹ Az igazi arcát áttételesen, a természet erőiben mutatja az embernek – tehát átváltoztatva, rejtve – álarcban. „Kétségtelen, hogy az említettek közül a bezdédi torzó a legszínvonalasabb alkotás.”² (Magassága: 7 cm. Debrecen, Déri Múzeum)

A bezdédi torzót alapul vevő mai szobrász (kiegészítve az ülő példányok nyomán), felnagyítva és tájolva a Nap járására: be tudta bizonyítani (Makoldi Sándor és fia) a gyakorlatban, hogy ezek a természeti erők íródnak fel az istenség testére írt jelekben. Mégpedig úgy, hogy a dél-vonalra tájolva az ég felé emelt arcon az álarc kiálló áll-részének árnyéka deleléskor függőlegesen végig vándorol az éves fény-mozgást követve a „ruhamintáin”, a testre rótt jelek csomópontjain. Mint egy napóra, megmutatva a fény, a Nap járását, az éltető isteni erőt! ³ Ezt követve már a kőkorbán be tudták osztani életük ritmusát – az égi útmutatás szerint.

A betlehemesek álarcos Örege mellett a régi regösök szereplői is hasonló szerepet töltöttek be újévkor a következő évi bőség, a termékenység megidézésével, fiatalok össze-regölésével a párvalasztásban. Őket az égi csodaszarvas vezette, aki megmondta: „Nem vagyok vadlövő vadad, hanem én is vagyok az Atyaistentől hozzád követ!” Egy emberi szóval szóló közvetítő – talán álarcban, akinek: „szarva vagy, ezer vagy, szarva hegyén vannak százezer szövétnek, gyújtatlan gyulladnak, oltatlan alusznak” - a csillagok között járva. A látomásos szöveg szerint a Napot és a Holdat is magán hordozza e csoda-szarvas, nem csoda tehát, hogy a XX. században is még élő magyar mitológiai hagyományt rejtenünk kellett: „Hej regő, rejtem!” Mint ahogy a rituális maszkok is az esendő embert, az egyént rejtették az egyetemességet sejtető változatos, de a hitvilágunkra utaló jelképes maszkok mögé.



1.



2.



3.

Betlehemes Öregek álarca: 1. Csedreg, 2 Tornagörgő, 3.Komlóska

¹ Kalicz Nándor: Agyag istenek (A neolitikum és a rézkor emlékei Magyarországon) Budapest, 1970. 32.

² Kalicz, u.ott

³ lásd még: Fényszentély a vókonyai pusztán. Két Hollós Kiadó, Budapest, 2015.



Öreges fekete-fehér kettőse: Jánok,



Tornagörgő (Felvidék)



Az Öreges révülése: lefekszenek a betlehem elé (ellentétes: yang-jin pózban)



7-en is lehetnek

(Lásd bővebben még:
Makoldi Sándor-Makoldi Sándorné: Csillag-vezérelte betlehemezés
Debrecen, 2015.)

- Ezek a busó álarcosok nem istenségek, csak a koporsót kísérik (amibe a telet temették). Igaz, nem úgy, mint egy temetésen, mert nagy zajjal és vigassággal vannak...

- Keverednek a régi maszk használati és temetési (kultikus és kozmikus), valamint a tél kiűzési temetés szokásai ebben az újabb, idegenforgalmi látványosságban – ami azt mutatja, hogy még nem forrott ki, hogy mit is akarnak. Ki érti ezt a farsangi bulit?

Régen ugyanis a túlvilágra, az Istenhez készülő halottak szemét és száját a Nap és a Hold fémeivel (arany, vagy ezüst lemezekkel – majd pénz érmével) borították, hogy lássák a kozmikus fény-utat az égi túlvilágba. Az ilyenfajta halotti „álarcok” az előbbieknél a komolyságát (fontosságát, kozmikus mivoltát) is mutatják, ha a halott végső útja mellé adták.

„A Felső-Tisza mentén (Tiszaeszlár-Bashalom II.) temetőjében egy olyan X. századi magyar sírt találtak, amelyben a koponya szemüregén és az álkapcsón vékony ezüst lemezek voltak, mégpedig vékony bőrlepelre erősítve. Mivel a halotti arcleplek csillogó fém tárgyakkal (érmekkel, fémgombokkal történő díszítése a magyarság legközelebbi rokonainak mondott obi-ugoroknál: a voguloknál és az osztyákoknál még a múlt században is megvolt, megdönthetetlen érvekkel jutni a kutatók, abban a vonatkozásban, hogy íme, nem csak nyelvrokonság áll fenn, hanem a halottainkat is egyazon szertartás szerint temetjük el. Ez súlyos érvek látszik!

A hazai régészeti kutatás ezt követően egyre-másra tárta fel az újabb és újabb szem-, szájlemezes sírokat. Legtöbbjük ezüstsírból (Rakamaz, Zalaszentgrót, Szabadkígyós), néhány példány viszont aranyból (Bana, Hajdúböszörmény). Különösen felfokozta a szem- és szájlemez oktatási jelentőségét az, hogy mind a Dnyeper mentén (pl. Manvelovka), mind a Volga és a Káma folyók vidékén (Bródi, Grobunyata, Tankejevka) megtalálhatóak az e típusú halotti arcleplek, sőt a baskíriai Bolsije Tyganiban, ahol biztosan egy jelentős magyar település temetője került napvilágra, egészen közeli párhuzamokat leltek a sírokból. A hazai magyar sírok a X. századból származnak, a Volga-vidékiek a VII. századi időkből...”⁴ A XVIII-XIX. századi vogul temetkezésekhez tehát mi a viszonyuk?

„A halotti arcleplek és a halotti maszkok születési helye Mezopotámia. Kr. e. III. évezredből származó sumér királysírok (pl. Úr 1847 és 1850.sz. sírja)... Mivel megvan a halotti arclepel szokása a szkítáknál is (Neapolis), és É-Irakban (Dura Europos) és a kaukázusi Kubán folyóvidékén (Kr.e. II. századból), nem lepheti meg az érdeklődőt, hogy ismert a hunok, türkök és az avarok között is. Ismerünk ilyen szemlemezeket Kenkólból és Kirgizisztánból, ez utóbbi területről kis arany maszkokat (Sámsiból)....”⁵ De Kínából és a mai Mongóliából is.⁶ A halott arcának átlényegülése felkészítés a túlvilágra. Az élők is szertartás-szerű, régi szerepkörben – mint a sámánok (az arcukat takaró szalagok mögött) - a szakrális másságot, átváltozást jelenítik meg a maszkjaikkal, egy tiszteletteljes ősi típus (az Ős) már arctalan jelenlétével. Ez komoly dolog a tél fordulóján, az Isten fia születésénél, az Öreg esetében is!

- Elmehetsz Mohácsra, de tudd, hogy mit láatsz!

⁴ Bakay Kornél: Kik vagyunk? Honnan jöttünk? Szombathely, 1997. 69.

⁵ u.ott 68.

⁶ Benkő Mihály: Nomád világ Belső-Ázsiában. Budapest, 1988.



Angyalok és pásztorok egyforma fehérben, a maszkos Öregek mások...



... az Öregek kettőse: fehér-fekete

Bódvavendégi (Felvidék)